

Vonzó minta

Börtönegyetem helyett népfőiskola

1998 szeptemberének közepén a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Büntetés-végrehajtási Intézetben gondos előkészítés után népfőiskolai oktatás indult be. Érdemes áttekinteni létrehozásának okait és körülményeit.

A bebörtönzés érzelmi és viselkedéses reakciók sorozatát váltja ki a fogvatartottból, többek között elvesztett szabadságát közvetett úton pótcselekvések révén is igyekszik visszaállítani (Csetneky, 1988). Kedvezményekhez akar jutni, változatossá próbálja tenni kapcsolatrendszerét, bővíteni szeretné kommunikációs lehetőségeit, arra törekszik, hogy figyelmet, törődést váltson ki környezetéből.

Ennek érdekében különféle kihallgatásokat kér, pszichológushoz jelentkezik, orvosi vizsgálatokat, gyógyszereket igényel, feljelentéseket tesz, „balhézik”, „foglalkoztatja” a személyi állomány tagjait. Ez az érintett területek túlterhelését eredményezi.

Feltételeztük, hogy ha olyan tevékenységeket tudunk kínálni, amelyek adekvátabban illeszkednek a különböző szükségletekhez, az mind a fogvatartottnak, mind a személyi állomány tagjainak jobb.

Az első büntényesek itt találkoznak először a börtönnel, és az első élmények meghatározók lehetnek arra, hogy a továbbiakban miként viszonyulnak az intézményhez, mire szocializálódnak, milyen értékeket sajátítanak el, kikkel azonosulnak.

Dean és *Duggan* a visszaesés indikátorának tekintette a kriminális személyekkel való identifikációt és a kriminális értékorientációt (idézi Boros János, 1995).

Nemegyszer tapasztalhatjuk a tétlenségnek és a feszültségnek személyiségre gyakorolt romboló hatását. Előfordult, hogy jó családi háttérrel, jó értelmi képességekkel és személyiségállapottal rendelkező első büntényes fogvatartott elmondta, alig tudja magát visszatartani valamilyen agresszív, romboló megnyilvánulástól, annak ellenére, hogy széles az érdeklődési köre, és jó a társas helyzete.

Fokozottan fennáll egymás bántalmazásának veszélye, ha már a fogvatartott beilleszkedett a börtön szubkultúrájába, ha rossz a személyiségállapota, ha érdeklődési köre beszűkült, alacsonyán iskolázott stb. Ezért fontos szempont volt számunkra, hogy mi nyújtunk pozitív lehetőségeket, amelyek segítik az idő eltöltését, mert különben a destruktív mechanizmusok veszik át ezt a szerepet.

A fogvatartottak zömének még az általános iskolai végzettsége sincs meg, ami akadályozza annak, hogy részt vegyenek szakképzésben, munkaerő-piaci tanfolyamokon, vagy jogosítványt szerezzenek. Sokan vannak, akik szeretnének ugyan magasabb iskolai végzettséget, de tartanak a kudarctól, mert már az a tudásanyaguk is elhalványodott, amiről bizo-

Az 1998. évi gyűjtőbeli cigány népfőiskola megnyitója

nyítványuk van, tehát nem lehet ráépíteni a további tananyagot. A népfőiskolai oktatás mégis adhat hasznos ismereteket, és eközben fokozatosan edzi a figyelmet, a gondolkodást, az emlékezetet, a koncentrációképességet, mintegy „visszaszoktat” a tanulásra, és felkészít az iskolarendszerű terhelésre.

Másfelől a népfőiskolai oktatás segíti az intézeteken kívüli kapcsolatok kiépülését, és megkönnyíti a szabadulás utáni részvételt különféle képzési formákban, tágítja az információs horizontot.

Mivel az előzetesen letartóztatott fogvatartottak nem állíthatók munkába, alig van lehetőség jutalmazásukra. Pedagógiai szempontból sem egészséges, ha a nevelési eszközök csak a büntetésre korlátozódnak. A tanulás terén nyújtott jó teljesítmény viszont remek alkalom az elismerésre.

A kutatók a prizonizációs ártalmak közé sorolják a kulturális, viselkedési és érzelmi hanyatlást. A fogvatartottak többsége valamilyen szintű szorongást él át mentális képességeinek, épelméjűségének, viselkedési kontrolljának megőrzéséért, amit gyakran még a létperspektíva kilátástalansága is tetézt. Akik a leépülést el akarják kerülni, őrzik magukban a reményt, azok aktív erőfeszítéseket tesznek, szellemileg edzik magukat, tanulni akarnak, küzdenek az emberhez méltó életért, környezetért, arra törekszenek, hogy fejlődjenek, megvalósítsák önmagukat az adott körülmények között is (Huszár, 1995).

A népfőiskolai program mentálhigiénés funkciókat is betölthet, amennyiben teret ad az említett törekvéseknek, sőt reményt adhat azoknak is, akik esetleg már feladták a küzdelmet. Mindenképpen hozzájárul a realitással való kapcsolat megtartásához.

Részt vettem a Budapesti Fegyház és Börtönben indított népfőiskolai program első három hónapjának értékelésén, ahol az előadók és a fogvatartottak elmondták véleményüket. A lelkes fogadtatást és a pozitív visszajelzéseket látva arra a felismerésre jutottam, hogy minden, amit teszünk, mondunk, vagy amit nem teszünk, nem mondunk, egy

metakommunikatív üzenetet is hordoz, aminek hatása jóval nagyobb, mint a szándékolt verbális közléseké. Ezért igyekeztünk némiképpen tudatosan is megtervezni ezeket az üzeneteket.

A helyi Népfőiskolai Társasággal együttműködve elkészítettünk egy programajánló kérdőívet, majd egy-egy bemutatózó-tájékoztató jellegű csoportfoglalkozás keretében felmértük a fogvatartottak érdeklődését. Ennek megfelelően terveztük a foglalkozásokat, és verbuváltuk az előadókat.

A népfőiskola ünnepélyes megnyitása előtt megrendeztük egy naiv cigány festőművész kiállítását a börtönben. *Oláh Mara* expresszív képei és személyisége úgy felkavarta a fogvatartottakat, de a személyi állomány tagjait is, hogy az felért egy önismereti tréninggel. Elképesztő érzékenységgel tapintott rá ki nem mondott bűnökre, fájdalmas identitásproblémákra.

Üzenetének lényege így foglalható össze: „*A cigányság mindenáron való ragaszkodása a szabadsághoz a szabadság elvesztését eredményezi. A cigányoknak meg kell változniuk, tanulniuk és dolgozniuk kell. A fájdalom, a szegénység nem lehet elég ok a bűnözésre. Az igazi szabadság a tiszta lelkiismeretből fakad.*” Azt hiszem, ennél jobb indítást nehezen találhattunk volna (és azóta is dolgozunk a „Mara-hatással”), de ezt csak ő mondhatta el.

Intézetben kívüli előadók meghívásával utat akartunk nyitni az intézetben kívüli értékek és viselkedési normák érvényesülésének, támogatni akartuk a realitással való kapcsolat megőrzését, meg akartuk bontani az intézeti szubkultúra egységét. Nem akartunk kizárólag cigány népfőiskolát csinálni, sem az előadók, sem a résztvevők, sem a tematika tekintetében. Célul tűztük ki, hogy teret adunk a résztvevők aktivitásának, ezzel is ellensúlyozva a totális intézményekben kialakuló agresszív viselkedést.

A fogvatartott csak azokon a foglalkozásokon vesz részt, amelyekre jelentkezett. Aki jelentkezett valamelyik előadás-sorozatra, és azután megmásítja szándékát, megkérdezzük az okát, biztatjuk a részvételre, de nem kényszerítjük. Az előadások, foglalkozások felügyelőik jelenléte nélkül folynak, de ha az előadónak valamelyik résztvevővel gondjai vannak, fegyelmezi vagy kizárhatja az illetőt.

A tematika része a cigányság története, művészete, szokásai, nyelve, de jogi ismeretek is. A programban szerepel ajándékkészítés a családtagoknak, a családi élet, a gyermeknevelés mikéntje, valamint vállalkozási ismeretek.

Jelenleg túl vagyunk a kurzus felén, már csak az ajándékkészítői foglalkozások vannak hátra. A kurzus végén közösen értékeljük a programot a fogvatartottak és az előadók részvételével.

Tapasztalatok és tanulságok

A leendő előadókat alaposan fel kell készíteni a börtönre, mint intézményre (a szabályokra, közlekedésre, fogalmakra, zárakra, zárokra, riasztókra stb.), a fogvatartottak sajátos helyzetére, a bizonytalanságra, krízishelyzetre, a szélsőséges, de inkább alacsony iskolázottságra, az igénytelenségre, a kriminális személyiségre, a kiszolgáltatottságra és a manőverekre.

Az alapos felkészítés dacára is megdöbbentő volt a kívülről jövő tanárok szembesülése az iskolai oktatásból korán vagy teljesen kimaradt tanulók ismeretbeli hiányosságaival (olykor volt tanulóikra ismertek). Nagy kihívás számukra együtt kezelni a főiskolai végzettségű és az analfabéta fogvatartottat.

Bevallva vagy nem, az emberek szoronganak a börtönbe lépve, akkor is, ha előadóként jönnek. Tartanak a rendreutasítástól, hogy tájékozatlanságból megszegnek valamilyen szabályt. Tartanak a fogvatartottaktól, mint olyan személyiségektől, akik alaposan gyanúsíthatók bűncselekmény elkövetésével, akikről feltételezhető, hogy fittyet hánynak a társas érintkezés konvencióinak. Izgulnak amiatt, hogy sikerül-e felkelteni az érdeklődést tárgyuk iránt, elég érthető lesz-e az a tanulóknak.

Nagyon fontosnak találom a kívülről jövő emberek szerepét, ők a társadalom azon képviselői, akik nem hivatalból foglalkoznak a fogvatartottal. Rajtuk keresztül tudatosodik a szűkebb vagy tágabb szociális környezetben, hogy a bűnelkövető azután sem szűnt meg létezni, hogy a rendőrség elfogta, a bíróság elítélte, sőt szabadságvesztés-büntetésének letöltése után várhatóan visszakerül korábbi környezetébe. Ezek a kívülről jövő civilek lehetnek azok, akik a reszocializáció lehetőségeit keresik majd a pusztá és költséges fogva tartás helyett. A civilek pedagógiai, népművelői mentalitást, kommunikációs mintákat hoznak be, amelyek gazdagítják a bv. némiképp egysíkú interakciós modelljeit.

A foglalkozások során szemtől szembe találkozik az előadó és a fogvatartott. A bűnözőnek „arca” lesz, és viszont, ami mindkét fél számára nyereség. A bűncselekmény elkövetésében gátló tényező a személyes ismeretség. Ez a személyes kapcsolat segít abban, hogy felszínre kerüljenek a fogvatartott személyiségének egészséges, konstruktív részei, és ezek megerősítést nyerjenek.

Például az egyik fogvatartott nagy természetrajongó, aki örömmel konstataálta, hogy amit a baráti köre bolondságnak tekint, az itt érték. Volt olyan védett természeti kincs, amit csak ő ismert. Ez más megvilágításba helyezte hobbiját, és elhatározta, hogy szabadulása után felkeresi a többi nevezetességet is. *„Sok mindenhez kedvem támadt, életöröm van bennem. Tanulni akarok, és a cigánysággal foglalkozni.”* Egy másik fogvatartott azzal remekelt, hogy Európa valamennyi országának fővárosát meg tudta nevezni. Számára külön jutalom volt, hogy mástól is visszahallotta az előadó elismerését.

Az identitásában elfogadott és megerősített ember védekezési kényszere és előítéletessége csökken. A cigány fogvatartottak számára kiderülhetett, hogy a nem cigányok számára is érdekes, figyelemre méltó, esetleg egzotikus a cigány mesék, szokások, nyelvük világa. Gyűjtöttek szavakat, cigány imát, hagyományokat, énekeket. Volt, aki a többiek segítségével derítette ki, hogy ő milyen törzshöz tartozik. Az egyik fogvatartott így fogalmazta meg: *„Úgy érzem, itt, a csoportban nem kell attól félnem, hogy lenéznek a cigány voltom miatt. Egyenrangú emberként kezelnek.”* Kérdésre elmondja, hogy azért érez így, mert „nem cigányok foglalkoznak velük”.

Az igazság az, hogy cigány és nem cigány előadók egyaránt részt vesznek a programban. Azt hiszem, inkább maga ez az együttműködés és kölcsönös megbecsülés lehet modellértékű a cigányok és nem cigányok között. Másrészt ezek a tanárok, amellet, hogy sikeresek, elfogadottak, vállalják a cigányságukat is, és a fogvatartottakkal való közösséget

is. Ők olyan képviselői a cigányságnak, akikre méltán lehetnek büszkék, és akik tenni akarnak a cigányság felemelkedéséért.

A kezdeti védekező beállítottság rövid idő alatt csökkent, és már arról is lehetett beszélni, hogy a cigányság mennyiben járult és járul hozzá a negatív előítéletek kialakulásához és fennmaradásához. Ennek kimondásához azonban megelőlegező elfogadásra volt szükség.

A tanulás nemcsak strukturálja az időt és gazdagítja a beszélgetések témáit, hanem fokozza az önbecsülést, tartást ad. Ítélethirdetés után a legtöbb fogvatartott letaglózva, falféren tér vissza, és ilyenkor pár napig nyugtatót kap, amíg átesik ezen a kritikus időszakon. Az egyik fiatal fogvatartott különösen hosszú ítéletet kapott, amire legrosszabb álmában sem gondolt. Meglepetésemre lejött az oktatásra, közvetlenül az ítélethirdetés után. Falféhr volt ugyan, de tartotta magát. Később elmondta, a nővér csodálkozott, hogy nem kért nyugtatót, hanem inkább lejött tanulni, mert „a gyógyszeről úgysem oldódik meg semmi”, és bármit megtesz, ami segít „túlélni” ezt a helyzetet. Kitűnőre vizsgázott. Azt hiszem, sokkal több történt itt, mint néhány szem nyugtató megtakarítása.

Kiscsoportos foglalkozások

A foglalkozások egy része kiscsoportos formában történik, ahol bizony érzelmi, induktív viharok is zajlanak. Elutasítások, szégyen, provokációk, amelyek feldolgozása közben kicsírázik a bizalom, erősödik az egymásra figyelés, a segítőkészség. Különösen tapasztalható ez a nőknél. Kinti életükben is kiszolgáltatottabbak, megalázottabbak, mint a férfiak. Csúnyán beszélnek, infantilisan és elutasítóan viselkednek, közömbösek saját sorsuk iránt, az önértékelésük erősen negatív. Náluk fokozottan szükség van elfogadó, bátorító, megerősítő attitűdre. Nagyon tanulságos az egyik nő esete, aki folyton dohogott, morgott, fejfájásra, asztmára, kézremegésre és másfélre hivatkozva elutasította a feladatokot, mert rettenetesen szégyellte, hogy analfabéta. Az előadó azonban nagyon jól kezelte a helyzetet, sikerült „hadra fognia” ezt a fogvatartottat. Miközben szorgalmasan gyakorolt, lassanként földerült az arca, és egy későbbi foglalkozáson már azt is vállalta, hogy magóra énekel.

Egy másik nő szinte elmebetegként viselkedett az első foglalkozáson. Olyan volt kibontott ősz tincseivel, zavaros beszédével, mint egy elvadult Ofélia. A következő foglalkozáson megfésülködve, összefogott hajjal és sokkal rendezettebben jelent meg. A harmadik foglalkozáson pedig igen tehetségesen gyakorolta a betűvetést.

Az analitikus elmélet szerint a bűnözés többek között a szülői modell deficitjével magyarázható. Vagy egyáltalán nincs apai, szülői minta (a gyermek állami gondozott, kallódó, elhagyott), vagy van ugyan pozitív minta, de a negatív érzelmi viszonyulás, rossz kapcsolat miatt a gyermek nem képes azonosulni vele, vagy már a szülői minta is antiszociális, és a gyermek azt teszi magáévá a családi szocializáció során (Popper Péter). Ebben a megközelítésben milyen szerepet játszik a bv. intézet a fogvatartottak életében? Totálisan meghatározza, kontrollálja a tevékenységet, megfosztja, illetve felmenti családfenntartói felelősségétől, ezáltal infantilizálja a fogvatartottat. Ugyanakkor az intézet a hideg, szigorú, korlátozó, kényszerítő, büntető apa szerepét tölti be.

Ez a konstelláció már a családban is csődöt mondott. Éppen ezért nagyon fontos, hogy pozitív szülői funkciók is legyenek a börtönben, az elfogadó, biztató, gondoskodó, tanító, nevelő, ugyanakkor értékrendet közvetítő, teljesíthető követelményeket támaztó, és reális visszajelzéseket adó szülő. Úgy látom, a népfőiskola az egyik lehetőség az eredeti család patológiás vagy hiányos működésének korrekciójára.

Célszerűnek látszik a foglalkozásokon a kettős vezetés, a külső előadó mellett egy nevelő vagy pszichológus, vagy egy már tapasztaltabb népfőiskolai munkatárs, aki technikailag is segíthet az előadónak. Így folyamatosan figyelemmel kísérhetjük a programok alakulását, ráadásul könnyebb a csoportokban zajló történések értelmezése is.

További céljaink szerint szeretnénk folyamatossá tenni a népfőiskolai oktatást. Szükség van hosszú távú programokra (nyelvtanulásra, helyesírás-, rajz- és zenetanulásra, írás- és olvasástanulásra), rövidebb lélegzetű tematikus előadásokra. Segíteni kell a vizsgára való felkészülését azoknak, akiknek hiányzik az általános iskola valamelyik osztálya, ehhez azonban előbb egy ismereteket felfrissítő foglalkozássorozat szükséges.

Koncz Ilona

Felhasznált irodalom

Csetneky László: A pszichológiai ellenállás elméletéről (Módszertani füzetek, 1988/1. szám)

Boros János: Börtönhatás. Visszaeső elítéltek kérdőíves vizsgálata (Börtönügyi Szemle, 1995/4. szám)

Huszár László: Alkalmazkodás. Hosszúidős elítéltek börtönadaptációja (Börtönügyi Szemle, 1995/2. szám)

Popper Péter: Az antiszociális személyiségfejlődés (In Alkalmazott pszichológia, kriminálpszichológia. Szerkesztő: Lénárt Ferenc, Gondolat, 1984., 470–498.)